

*аспірант кафедри української
літератури факультету філології
та журналістики
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки*

СЮЖЕТНА СТРУКТУРА НАЙДАВНІШИХ ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ АПОКРИФІВ

Західне Полісся справедливо вважають краєм, що є одним із найбагатших із погляду збереженості й архаїчності традицій, фольклорно-епічний пласт яких дуже різноманітний та інформативний. Проте досі немає системних досліджень наратології цього етнокультурного регіону, а окремі тематичні групи прозової спадщини й зовсім залишилися поза увагою науковців. Так сталося й із західнополіською апокрифічною традицією.

У західнополіській наратології можна простежити розвиток народних вірувань, від первісних міфологічних до глибоко християнізованих. На певному етапі розвитку людського суспільства первісна система поглядів зіткнулася з кардинально новим баченням світу. Таким рубежем якісної трансформації цих уявлень було прийняття християнства, яке радикально позначилося на розумінні сутності вірувань і повір'їв [1, с. 7].

Дослідники стверджують, що нова релігія спричинила переворот у світогляді та побуті народу. Її утвердження відбувалося шляхом витіснення попередньо усталених переконань та оголошення їх неправильними. Проте народ не міг безапеляційно сприйняти «нові істини», тому адаптував їх до власних усталених поглядів, застосовував до актуальних питань.

Християнські елементи в народній творчості називають апокрифічними. У працях українських учених (Івана Франка, Михайла Грушевського, Івана Огієнка, Георгія Булашева, Сергія Єфремова, Ярослави Мельник, Олени Сирцової тощо) висвітлено передумови виникнення, джерела походження, шляхи поширення, спроби класифікації апокрифічних текстів. Однак головна увага дослідників приділена т. зв. літературним апокрифам – здебільшого національним варіантам запозичених неканонічних творів (переважно перекладних грецьких і візантійських через посередництво болгарських джерел) про життя та діяльність християнських святих. Проте власне фольклорні тексти з апокрифічними мотивами мають іншу специфіку на тематичному та формальному рівні.

Увагу до розмежування книжних апокрифів і апокрифічних сказань (народних оповідань) уперше проявив Георгій Булашев. Дослідник зауважує, що й у творчості народу християнські сюжети утворюють «великий цикл легенд, що обіймають змістом усі сторони нехитрого життя його, найнагальніші питання й розмаїті запити» [2, с. 59].

Твори із сюжетотворчими релігійними мотивами не становлять собою дуже помітного фольклорного явища західнополіського краю. А тому (поряд із іншими соціальними й ідейними міркуваннями) це стало причиною відсутності пошуково-дослідних робіт, присвячених цій темі. Деякі західнополіські народні апокрифи включені до праці російської дослідниці Ольги Белової «Народная Библия: восточнославянские этиологические легенды». Авторка мала на меті скласти індекси зафіксованих сюжетів з українського й білоруського Полісся, Поділля та різних регіонів Росії й опублікувати їх для майбутнього укладання цілісної «східнослов'янської фольклорної Біблії». Проте сама Белова зауважує, що зібраний матеріал ще дуже строкатий і різномірний [3, с. 12]. Отже, нині необхідно здійснити комплексний сюжетно-тематичний аналіз наявних нечисленних архівних і едиційних матеріалів, що й стає нашим завданням.

Власне апокрифічними фольклорними творами вважаємо ті, в яких діють біблійні особи в побутових ситуаціях або ж історіях, які перегукуються з християнськими подіями, хоч і розгортаються іноді в профанному часопросторі. На нашу думку, західнополіські апокрифічні тексти доцільно структурувати за персонажно-тематичним критерієм. Тому в наративах виокремлюємо старозавітну, новозавітну та побутово-релігійну групи мотивів. Перші дві класифікуємо за співвіднесенням фольклорних оповідань із текстами Святого Писання – Старого й Нового Заповітів відповідно. Тобто це народний виклад певних біблійних переказів. Щодо третьої групи наративів, то маємо на увазі сюжети, в яких походження певного явища вмотивоване дією вищих сил. У таких творах головним персонажем виступає Бог. Звичайно, цей поділ є умовним, і часто сюжети тематично контамінуються (можливі поєднання різночасових елементів, заміна імен та функцій персонажів тощо).

Найчисленнішою на Західному Поліссі є побутово-релігійна група оповідань. Вважаємо, що це не випадково. Авторитетні фольклористи часто зауважували, що народні апокрифічні твори стали «конче необхідним додатком до того, що не було доказане в біблійних книгах і що було, однак, сповнене величезного інтересу для віруючого, котрий природно прагнув ближче пізнати таємниці Божественного світоврядування» [2, с. 37]. Тобто в таких наративах з'ясовуються відповіді на актуальні питання та формується своєрідне «народно-релігійне бачення світу» [4, с. 212]. У них описане початкове впорядкування всього живого, пояснене походження тварин і птахів, умотивовано їхню поведінку, означено причини утворення природних об'єктів тощо. Більшість таких оповідань не пов'язані з конкретними біблійними чи забороненими текстами, але вони подають інформацію про події, які, за народним переконанням, безпосередньо позначені «священним» утручанням. Саме тому вважаємо ці твори найдавнішими в художньо-історичному аспекті серед апокрифів, адже в них найяскравіше представлений процес адаптації християнства в народній культурі.

Західнополіські апокрифічні наративи стають поясненням тих сакральних і недоступних для розуму моментів, які найбільше цікавили людину в часи запровадження християнства. Так, наприклад, одна з легенд розповідає про народження (заснування) світу [5, с. 123–124]. Згідно з нею Бог створив Землю, а засіяти на ній «житте» доручив пташці. Вона повинна загорнути маленьку зернину, з якої проросте все живе. «*Потому, – говорить Господь, – я людей сотворю, щоб у тім раю жили*». Тут зауважуємо істотні відмінності між цим сюжетом і біблійним переказом про створення світу – за християнською версією, Бог творив усе сам і в декілька етапів. Проте в народному варіанті таки збережено уявлення про початковий рай на землі та Бога як творця світу, а головне – людини [3, с. 216].

На Західному Поліссі популярні наративи про те, як Бог роздає роботу стихіям, наділяє людину та тварин віком, розподіляє землі між народами. У таких оповіданнях Господь, його діяльність і все оточення «максимально наближені до життєвого укладу звичайної людини» [6]; Бог виступає очільником усіх персоніфікованих природних явищ і видів [7, с. 114; 8, с. 11; 5, с. 129].

На моральній основі побудоване оповідання «Чого людина не знає свого віку» [8, с. 11]. Бог почув розмову, в якій чоловік пояснював, чому закладає плота недовговічною соломою: мовляв, «*до моєї смерті хватить*» [8, с. 11]. Аби позбавити людину раціонального егоїзму, Бог зробив так, «*що тепер людина не знає, коли має вмерти*» [8, с. 11].

Натомість із іншого наративу дізнаємося, що спочатку «*Бог наділив літами всіх порівну. І людям, і звірам, і птахам дав прожити однаковий вік – тридцять років*» [8, с. 10]. Та коли чоловіку забракло відведеного часу, він по дорозі до Бога попросив частину віку в коня та собаки. Тому людина 30 років живе по-людськи, 20 – працює як кінь, а останні 20 – доживає віку, як собака. Так образно народ пояснює непростий життєвий шлях людини.

На всій території Західного Полісся, як і на більшості українських теренів, поширені розповіді про перетворення чоловіка на лелеку. Це один із небагатьох мандрівних сюжетів, які побутують у західнополіській традиції. В основі таких текстів – покарання Богом людини за її цікавість. Зібравши гаддя в мішок (переважно), Бог доручає чоловікові позбутися його, заборонивши заглядати всередину. Не змігши перебороти цікавість, чоловік усе ж заглянув туди, унаслідок чого вся нечисть розповзлася по світу. «*Повернувся до Бога, а Бог каже: «Будеш тепер не чоловік, а бусько, і будеш усіх комах збирати*» [3, с. 416]. Такою є загальна структура всіх тематично подібних сюжетів. У місцевих варіантах трапляються різні імена людини, вид тари, призначене місце знищення. Найчастіше того чоловіка звать Іваном, рідше – Василем, рідко – Степаном, Федором. У більшості випадків дія відбувається в давньому часі та без конкретної ідентифікації чоловіка. Проте в деяких сюжетах історія співвідноситься з початком світу [3, с. 414]. Подекуди чоловіка названо Адамом або й одним із зазначених імен у ролі першої людини. Зрідка в таких сюжетах поєднано мотиви вигнання Адама та Єви з раю й появи горлового яблука в чоловіків. Подеколи трапляється співвіднесення сюжету з новозавітними подіями: відбувалося це, «*як Христос ходив по світу*» [3, с. 414].

Усе гаддя Бог збирав зазвичай у мішок, інколи – у «*такую шкатулочку, ящичка, ну, таку якусь консервочку*» [9, с. 89]. До слова, Олександр Страхов вважає такі сюжети типологічно схожими з античними оповідями про скриню Пандори [10].

За сюжетом, мішок потрібно було втопити в морі, болоті або віднести в ліс. Можливо, тут збережено ще й міфологічні уявлення народу про воду та ліс як локус очищення. А може, таким чином у наративах уміщено згадки про Полісся як заболочену в давнину територію, яку свого часу навіть вважали морем.

Мотив перетворення присутній і в наративі про походження черепахи. Проте якщо в попередньо розглянутих легендах покарання на основі недотримання заборони – це звичний наслідок і для міфологічного типу світогляду, то в цьому апокрифічному сюжеті мораль саме релігійного характеру.

За народними переконаннями, «*чирипаха з курке, то та курка, накрита двома полумисками*» [11, с. 85]. Легенда розповідає, як жінка не схотіла поділитися з нужденним обідом, який заховала в печі. Тому звідти вилізла черепаха. «*Тоді вона догадалася, що то був за стариць. А то Бог був*» [11, с. 85].

У християнській традиції прийнято давати милостиню тим, хто цього потребує. Такий заповіт залишив Христос під час свого земного буття. Господь називає нужденних своїми меншими братами й обіцяє небесну винагороду за милосердя до них, бо ж говорить: «*Що тільки вчинили ви одному з найменших братів Моїх цих, – те Мені ви вчинили*» [12, с. 1124]. Таким чином, і в народній традиції ті, хто просять, ототожнювалися з Богом.

Моменти, пов'язані з подорожуючим, який просить милостиню, присутні також у наративі про утворення озера Плав. «*Зайшов дід до хати та й каже: «Дайте хліба». Йому у відповідь господар: «Нима хліба в печі*» [13, с. 9]. Через відмову там почало рости жито. Мандрівник попереджав, щоб хазяї не оберталися, якщо втікати-муть, злякавшись. Ті не послушали, «*оглянулися – і затопило*» [13, с. 9–10].

У розглянутій історії присутні різночасові апокрифічні мотиви, до того ж переплетені з міфологічними. Знищення села за провину асоціюється з біблійним переказом про Содом і Гоморру; відлуння дзвонів і сакралізація місця після затоплення – з міфологічним уявленням про утворення таким чином підземного світу; насамкінець вкраплені ще й есхатологічні мотиви.

Мотив утворення озера внаслідок непошани до святих знаходимо й у наративі про Святе озеро. Воно утворилося на місці села, де діти кидали «паліччям» у Божу Матір. Напередодні цієї події місцевому священику приснився сон, у якому «*хтось каже: «Утікай, бо згинеш*» [14, с. 40]. По дорозі батюшка згадав, що забув Євангеліє. Повернувшись, «*а на місці села – возеро, і плаває столік, а на ньому книжка, і забрали її. Столік зразу потонув. Од того і возеро Святе*» [14, с. 40]. Простежуємо, що в оповіданні присутній біблійний персонаж, а також певні релігійні уявлення: віщий сон і проявлення Божої сили через незатонуле Євангеліє.

Деякі етіологічні наративи безпосередньо пов'язані з новозавітними подіями. Проте функціонально вони спрямовані саме на пояснення походження певного явища, а євангельські історії в них використано тематичним контекстом, причому біблійна алюзія відсилає до певної пригоди, лише називаючи її, а сюжет розгортається за народним сценарієм.

Так, із подіями розп'яття Ісуса Христа пов'язані фольклорні оповідання про циган та етіологію хрону. Західні поліщуки вважають, що циганський родовід бере початок саме від голгофських подій. Нібито циган сховав одного з п'яти гвіздків, яким мали розпинати Ісуса. Тоді Бог сказав: «Раз ти так зробив, то ви будете легко жити. І ви робити не будете всю жизнь, тільки будете ходити по хатах просити» [3, с. 78]. Ольга Белова зауважує, що таке оповідання тематично схоже із поширеним у слов'янському фольклорі сюжетом. Проте цей регіональний варіант подає своєрідну додаткову інформацію про згаданого чоловіка як темношкірого прародителя: «Циган ецьо не було. <...> Як той чоловік був чорний, так і вони стали чорніє» [3, с. 78].

Поряд із тим побутує переконання, що «хрон вирос із гвоздя» [3, с. 211], котрого «циган (який їх напередодні зробив – Л. Д.) у землю втикнув», або ж «один вученик украв одного гвоздя і воткнув у землю» [3, с. 211]. Водночас пояснюють і смак кореня: «Як Ісус Христос воскрес, він казав, що хрін буде гіркий: «Як ми було на росп'яті» [3, с. 211].

Схожим чином у народній творчості втілені уявлення про страждання Христа. Згідно з фольклорними оповіданнями мучителі заганяли Ісусові під нігті дерев'яні голки. Подекуди вважають, що лише осика «полізла» у святе тіло, а деінде акацію називають деревом-зрадником. Водночас із цими подіями пов'язують і явище дрижання листя осики та низькорослість рокити: Матір Божа «закляла, щоб те, твої листя трепеталися от вітра і от сонця, щоб завсєгда. А от та рокіта була маленька – кустарник. І она сказала: «Шоб ти більше не зросла» [3, с. 364]. За іншою версією, «Ісус Христос ходив, і як його хтили теї зловити, то він вліз на осечину і так зробив, щоб шилпіла вона, щоб не почувли, шо він на осечини сидить» [3, с. 363].

Деякі теми західнополіських апокрифічних наративів набувають «соціального звучання». Часто у фольклорних оповіданнях об'єктивується «концепт гріха й чуда» [15], причому народна мораль почасти розширює та матеріалізує гріх, наприклад, як у сюжеті про зцілення німої жінки. Коли на криниці проявився образ (ікона), його забрали до церкви. Це була чудодійна річ, адже люди, які молилися перед нею, позбувалися своїх недуг. Так сталося й із німою, яка заговорила. Проте зцілення тривало недовго, бо жінка вважала, що отримала його за гроші: «Каже: «Якби не дав п'ять центових, то й не говорила б». І знову оніміла» [14, с. 40]. А далі подане моралізаторське закінчення: «Бо похвалилась. А кажуть, що дари, тільки не хвалися» [14, с. 40]. Простежуємо контамінацію релігійних і народних уявлень; добро мусить бути щирим і таємним, водночас не варто сподіватися, що Богу милість можна купити.

Про людську гріховність і її спокуту розповідає легенда про розбійника Мойсея, «який усіх людей убивав» [14, с. 41]. Уже в самому початку можемо спостерігати символічне поєднання імені персонажа з його провинами. Адже саме старозавітному пророку Мойсею Бог дав перших десять заповідей, однією з яких була «Не вбий».

Схаменувшись, злочинець звертається до священника, «шоб той йому кару знайшов» [14, с. 41]. Він зачинив Мойсея в погребі, давши йому просфору й свічку. Коли через багато років його відкрили, «тримає половину проскури й півсвічки не згуріло. «Вставив на завтра на снідання» [14, с. 41]. Мотив довготривалої спокути, на нашу думку, можна співвіднести з настановами апостола Петра: «У Господа один день немов тисяча років, а тисяча років немов один день! Не бариться Господь із обітницею, як деякі вважають це барінням, але вам довго терпить, бо не хоче, шоб хто загинув, але шоб усі навернулися до каяття» [12, с. 1493].

У творі присутній і символізм яблуні як гріховного дерева. Священик сказав Мойсею струсити яблуню, шоб перевірити, чи пробачив Бог йому гріхи. «Тільки двоє яблук всталося. <...> «Усі гріхи простив тобі Бог. Тіко за батька і матір не простив» [14, с. 41]. Народна мораль у ранг найтяжчих заносить Мойсеевий гріх убивства батьків, яким порушено одразу дві заповіді Божі – четверту («Шануй батька твого й матір твою») та п'яту («Не вбий»). Проте спокута ще можлива, адже у винуватця залишився час, символом якого в народному оповіданні виступають половинки просфори та свічки.

Фольклорний наратив про двох братів, яким Господь дав «по хресту, шоб понесли вони їх до призначеного місця» [16, с. 88], презентує народно-релігійне уявлення про людську долю. Тут продемонстроване християнське переконання про необхідне смирення в житті. Символічно в легенді саме хрест стає в скрутну хвилину для стриманої людини провідником у майбутнє, а для нетерплячої – у прірву.

Останні два сюжети, на нашу думку, могли поширитись у народній творчості через тексти церковних проповідей, адже в них простежуємо чітку моральну установку, високий рівень узагальнення (абстрагування) та складну поетику тексту (на основі символізму). Поряд із тим персонажами творів є прості люди, і такий прийом інколи використовують у повчаннях священники, оскільки установка на правдивість, поряд зі зверненням до біблійних мотивів і образів, допомагає вдало проілюструвати моральну настанову.

Отже, побутово-релігійна група західнополіських апокрифічних легенд досить різноманітна. Часто біблійні мотиви й персонажі фігурують в етіологічних сюжетах, рідше – у побутових ситуаціях. У таких етнографічно-регіональних наративах присутні моральні настанови, які ґрунтуються на новозавітних повчаннях або співвіднесені із загальним християнським кодексом, що органічно переплітається з народною фантазією. У сюжетах трапляються алузії на біблійні події, проте вони досить фрагментарні й периферійні з огляду на функціональне навантаження.

Кожен наратив стосується реального життя й подається з побутовим окресленням, але в них завжди присутня надприродна сила християнського походження. Водночас можливі поєднання новорелігійних мотивів із міфологічними елементами.

Дослідники визнають апокрифічну легенду одним із найпродуктивніших фольклорних жанрів, у творах якого й досі відбувається своєрідна адаптація релігійних сюжетів відповідно до фольклорно-міфологічного світогляду. Проте сучасний польовий матеріал свідчить, що найактивніше тепер побутують народні переповідки Святого Писання й іншої релігійної літератури без особливої трансформації змісту, аналіз яких є пріоритетом для наших майбутніх досліджень.

Література:

1. Пономарьов А. Царина народної уяви та її класичні розробки / А. Пономарьов // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – 2-е вид. – К. : Либідь, 1991. – С. 5–24.
2. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях / Г. Булашев. – К. : «Довіра», 1992. – 415 с.
3. «Народная Библия»: восточнославянские этиологические легенды / Сост. и коммент. О. Беловой. – М. : «Индрик», 2004. – 576 с.
4. Давидюк В. Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі) / В. Давидюк. – Луцьк : ПДВ «Твердиня», 2010. – 448 с.
5. Лис В. Із сонцем за плечима. Поліська мудрість Пелагеї / В. Лис. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 240 с.
6. Кметь І. Образ Божої Матері у фольклорі: українська апокрифічна традиція : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.07 / І. Кметь; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2008.
7. Архів Інституту культурної антропології (далі – Архів ІКА). – ФОК. – Арк. 144 (с. Березичі, Любешівський р-н, Волинська обл.).
8. Золота скриня / Упор. В. Давидюк. – Луцьк : Вежа, 1995. – 105 с.
9. Архів ІКА. – ФОК. – Арк. 89 (с. Світязь, Шацький р-н, Волинська обл.).
10. Страхов А. Балтославянський міф о происхождении аиста и античные параллели / А. Страхов // *Balcano-Balto-Slavica*. Симпозиум по структуре текста. Предварительные материалы и тезисы. – М., 1979. – С. 106–108.
11. Давидюк В. Поліська дома. Фольклорно-лінгвістичний збірник / В. Давидюк, Г. Аркушин. – Луцьк, 1991. – Випуск 1. – 188 с.
12. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту : із мови давньоєврейської й грецької на українську наново перекладена / перекл. І. Огієнка. – Ювілейне видання з нагоди тисячоліття християнства в Україні, 988–1988. – 1531 с.
13. Архів ІКА. – Ф. І. – Од. зб. 23. – Арк. 9–10 (с. Велимче, Камінь-Каширський р-н, Волинська обл.).
14. Архів ІКА. – Ф. І. – Од. зб. 156. – Арк. 40–41 (с. Заприп'ять, Ратнівський р-н, Волинська обл.).
15. Павленко І. Біблійні мотиви й образи в народних легендах Південного Сходу України / І. Павленко // *Вісник Запорізького державного університету : Філологічні науки*. – № 3. – 2001.
16. Архів ІКА. – ФОК. – Арк. 88 (с. Оконськ, Маневичський р-н, Волинська обл.).

Анотація

Л. ДАВИДЮК. СЮЖЕТНА СТРУКТУРА НАЙДАВНІШИХ ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ АПОКРИФІВ

У статті розглянуто тематичний склад деяких народних апокрифічних наративів із Західного Полісся. Фольклорні твори побутово-релігійного змісту презентують початковий процес адаптації нового християнського вчення в традиційній культурі. Установлено, що західнополіські апокрифи побудовано на загальнорелігійних моральних принципах, але зі своєрідними народними акцентами. У таких наративах з'ясовуються відповіді на актуальні питання людини щодо божественного світоврядування, формується своєрідне народно-релігійне бачення світу.

Ключові слова: Західне Полісся, народні наративи, християнство, апокрифи, сюжет.

Аннотация

Л. ДАВИДЮК. СЮЖЕТНАЯ СТРУКТУРА НЕКОТОРЫХ ЗАПАДНОПОЛЕССКИХ АПОКРИФОВ

В статье рассматривается тематический состав некоторых народных апокрифических нарративов из Западного Полесья. Фольклорные произведения религиозно-бытового содержания демонстрируют начальный процесс адаптации новых христианских учений в национальной культуре. В ходе исследования установлено, что западнополесские апокрифы построены на общерелигиозных моральных устоях, но со своеобразными народными акцентами. Такие нарративы дают ответы на актуальные вопросы человечества о божественном мироустроении, в них формируется своеобразное народно-религиозное видение мира.

Ключевые слова: Западное Полесье, народные нарративы, христианство, апокрифы, сюжет.

Summary

L. DAVYDIUK. STORY SUBJECT OF THE OLDEST APOCRYPHA OF WESTERN POLISSYA

In the article author explores the subject-themed composition of folk apocryphal narratives of Western Polissya. Examined folklore present the initial process of joining Christian ideas in traditional outlook. The article examines the topical composition of some folk apocryphal narratives of Western Polissya. Folklore of religious content present initial process of adaptation to the new Christian teaching in traditional culture. Found that apocrypha of Western Polissya based on general religious moral principles, but with a kind of folk accents. In these narratives are investigated the answers to the key questions about the human and the divine of world existence, is formed a kind of national-religious vision of the world.

Key words: Western Polissya, folk narratives, Christianity, apocrypha, story.